DOI: https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020_01
УДК 343.98

В. А. Журавель,

доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії
правових наук України,
головний учений секретар НАПрН України,
м. Харків, Україна,
ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-8256-4333>,
e-mail: zhur.crim@gmail.com

Оглядова стаття

ЗАГАЛЬНА ТЕОРІЯ КРИМІНАЛІСТИКИ: ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ ТА РОЗУМІННЯ

Розглянуто генезу та сучасний стан наукових підходів щодо формування й розуміння загальної теорії криміналістики, яку загалом можна розглядати як систему різного рівня узагальнення та спрямованості окремих криміналістичних учень, що в сукупності утворюють теоретико-методологічну базу цієї науки.

З огляду на результати проведеного аналізу наукових підходів, запропоновано у структурі загальної теорії криміналістики виокремлювати три рівні окремих учень: 1) криміналістичні вчення (теорії) наукознавчого спрямування, що охоплюють наукознавчі проблеми про об'єкт, предмет, методи, сферу дослідження, систему, природу, понятійний апарат і категорії криміналістики (мову криміналістики), її міждисциплінарні зв'язки та місце в системі наукових знань, історію розвитку й сучасний стан; 2) криміналістичні вчення (теорії) загальнонаукового рівня, які охоплюють закономірності, що розповсюджуються на весь предмет дослідження, належать до нього загалом; 3) криміналістичні вчення (теорії) окремонаукового рівня, які стосуються дослідження закономірностей, що належать до окремих складових предмета криміналістики, розкривають його сутність і специфіку.

Ключові слова: загальна теорія криміналістики, поняття та ознаки загальної теорії криміналістики, структура та зміст загальної теорії криміналістики, окремі криміналістичні вчення (теорії).

Постановка наукової проблеми. Активний розвиток науки криміналістики, яка із суто технічної науки перетворилася на провідну галузь юридичних знань, що перебувають на передньому краю боротьби зі злочинністю, слід вважати необхідною передумовою виникнення ідеї щодо створення

її загальної теорії. Цей розвиток пов'язаний з продуктивними дослідженнями вчених-криміналістів минулого століття. Знакові праці таких фундаторів криміналістики як А. І. Вінберга, С. П. Митричева, С. П. Потапова, Б. М. Шавера мали визначальне значення для успішного формування її теоретико-методологічної бази.

Водночас станом на сьогодні зроблено лише перші кроки з формування наукової концепції загальної теорії криміналістики як системи основних ідей цієї галузі знань, що охоплюють максимально повне відображення предмета науки, її концепцій, категорій, понять, методів у певних зв'язках і опосередкуваннях. Ця сфера досліджень потребує свого подальшого розроблення та вдосконалення, оскільки сформованість загальної теорії відображає сучасний рівень розвитку самої науки криміналістики, ступінь реалізації її функцій та завдань.

Проблемами, що підлягають першочерговому розв'язанню, можна вважати такі: 1) формування узгоджених, несуперечливих наукових поглядів на ознаки загальної теорії криміналістики, її структуру, зміст, характер зв'язків між елементами; 2) з'ясування уявлень щодо об'єкта, предмета, методів криміналістики, її природи, завдань, мети; 3) розроблення концептуальних засад побудови системи науки криміналістики; 4) запровадження уніфікованих підходів до визначення критеріїв вважання певних теоретичних побудов належними до розряду окремих криміналістичних учень (теорій) як елементів загальної теорії; 5) визначення ознак розмежування між криміналістичними вченнями (теоріями) різних рівнів.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Загальна теорія належить до найбільш важливих напрямів криміналістичної доктрини. Вагомий внесок у її розроблення здійснили такі вчені-криміналісти, як: Р. С. Белкін, О. М. Васильєв, А. І. Вінберг, О. Ю. Головін, В. Г. Гончаренко, О. О. Ейсман, О. О. Ексархопуло, Г. О. Зорін, З. І. Кірсанов, В. В. Клочков, В. О. Коновалова, І. М. Лузгін, Г. А. Матусовський, С. П. Митричев, В. О. Образцов, М. В. Салтевський, М. О. Селіванов, В. Г. Танасевич, Б. М. Шавер, В. Ю. Шепітько, М. П. Яблоков та ін.¹ Водночас у криміналістичній літературі

¹ Див., наприклад: Головін А. Ю. Криминалистическая систематика. Москва: ЛексЭст, 2002. 308 с. ; Гончаренко В. Г. Методологічні проблеми вчення про предмет криміналістики//*Актуальні проблеми криміналістики: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.* (Харків, 25—26.09.2003 р.). Харків: Гриф, 2003. С. 11—13 ; Ейсман А. А. Предмет криминалистики//*Сов. криминалистика. Теоретические проблемы.* Москва: Юрлит, 1978. С. 11—13 ; Матусовский Г. А. Криминалистика в системе юридических наук и её межнаучные связи: автореф. дис. ... д-ра юр. наук. Москва, 1980. 23 с. ; Митричев С. П. К вопросу о научных основах советской криминалистики//*Сов. криминалистика на службе следствия.* Москва, 1956. Вып. 7. С. 3—36 ; Салтевський М. В. Криміналістика: підручник: у 2 ч. Ч. 1. Харків: Основа: Фірма «Консум», 1999. 416 с. ; Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному вигляді): підручник. Київ: Кондор, 2005. 588 с. ; Яблоков Н. П., Головін А. Ю. Криминалистика: природа и система. Москва: Юристъ, 2005. 174 с. ; та ін.

сьогодні існують багато в чому протилежні точки зору щодо розуміння самої загальної теорії криміналістики, підходів до її формування, структури, змісту. Учені-криміналісти дотепер не дійшли згоди з багатьох ключових питань розглядуваної проблеми. До того ж у вітчизняній криміналістичній науці концептуальним питанням формування загальної теорії приділено недостатньо уваги.

Мета статті — дослідження генези та сучасного стану загальної теорії криміналістики, її структури та змісту, аналіз поглядів науковців щодо цієї проблематики, виокремлення дискусійних питань та окреслення шляхів і напрямів їх розв'язання.

Викладення основного матеріалу дослідження. Загальна теорія науки криміналістики у своєму розвитку здолала складний, тривалий шлях, де, як убачається, можна умовно виокремити такі етапи: 1) накопичення необхідного наукового потенціалу криміналістики; 2) формування концептуальних засад щодо необхідності створення загальної теорії криміналістики; 3) становлення та розвиток уявлень про загальну теорію, її функції, місце в системі криміналістичної науки.

Уперше думку про необхідність розроблення теорії криміналістики висловив Б. М. Шавер іще 1938 року ¹. С. М. Потапов вважав криміналістичну ідентифікацію загальною теорією криміналістики ². На переконання А. І. Вінберга накопичений за минулі роки досвід і досягнення криміналістів з окремих проблем ще не дозволили піднятися до такого теоретичного узагальнення, яке мало б вивести криміналістику з її теперішнього емпіричного стану. Для цього треба створити загальну теорію криміналістики ³.

Безумовно, усі без винятку наукові праці сприяли збагаченню наукового потенціалу криміналістики, наближенню часу реалізації ідеї виникнення загальної теорії криміналістики. Як відзначав Р. С. Белкін, монографічні дослідження 50-х — початку 60-х років XX ст. (Б. М. Комаринця, С. І. Тихенка, О. М. Васильєва, Л. Ю. Ароцкера, О. Н. Колесніченка, В. Я. Колдіна, М. Я. Сегая, І. М. Лузгіна, В. К. Лисиченка, В. О. Снеткова, А. В. Дулова, І. Ф. Крилова, М. О. Селіванова, О. О. Ейсмана, В. О. Коновалової та інших) не тільки теоретично зумовили виникнення загальної теорії криміналістики, а й фактично вже містили структурні елементи цієї теорії ⁴.

Накопичення необхідного наукового потенціалу криміналістики, формування її власної теоретико-методологічної бази завершилося наприкінці 60-х років минулого століття. Саме у цей період під впливом науково-

¹ Шавер Б. М. Предмет и метод советской криминалистики//*Социалистическая законность*. 1938. № 6. С. 74.

² Потапов С. М. Введение в криминалистику. Москва, 1946.

³ Винберг А. И. Проблемы криминалистики//*Материалы научного совещания по криминалистике при Всесоюзном институте юридических наук*. Москва, 1947. С. 11.

⁴ Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы. Общая и частные теории. Москва: Юрлит, 1987. С. 9.

технічного прогресу повною мірою виявилися загальні закони розвитку наукового знання, передусім завдяки взаємопроникненню методів наукового дослідження, синтезу понять і комплексності зусиль представників різних галузей знань у розв'язанні загальних завдань. На думку Р. С. Белкіна, на цей час сформувалась система окремих криміналістичних теорій, визначились тенденції їх розвитку, а наявність необхідних емпіричних і теоретичних передумов сприяла переходу до наступного етапу розвитку науки криміналістики і розроблення її загальної теорії¹.

Виникнення загальної теорії як методологічної основи криміналістики припадає на початок 70-х років минулого століття. Саме на цей час криміналістика накопичила цінний досвід і значний емпіричний матеріал з проблем техніки, тактики і методики розслідування, завершилося розроблення філософських засад криміналістичної науки, її методологічної бази².

Розробником концепції загальної теорії криміналістики правомірно вважають Р. С. Белкіна. Завдяки наполегливій праці цього науковця обґрунтовано наявність достатніх емпіричних і теоретичних передумов для формування загальної теорії криміналістики, дано її визначення, з'ясовано функції, роль і місце у системі криміналістичних знань, запропоновано структуру і розкрито характер відносин між її елементами. «Загальна теорія криміналістики,— зазначав Р. С. Белкін,— це система її світоглядних принципів, теоретичних концепцій, категорій та понять, методів і зв'язків, визначень і термінів, наукове відображення всього предмета криміналістики. Вона слугує методологічною основою криміналістики»³.

Р. С. Белкін, спираючись на положення наукознавства про те, що будь-яка теорія має відповідати вимогам обґрунтованості (робити припущення, базуючись на обмеженій інформації, щодо принципово нових фактів або про майбутній стан об'єктів, які вивчаються), визначеності (описувати результати дослідів термінами цієї теорії), доведеності (визначати раціональні зв'язки між окремими положеннями теорії), несуперечливості (внутрішній і зі здобутими дослідними даними)⁴, виокремив такі ознаки загальної теорії криміналістики:

- теорія лише тоді може претендувати на значення загальної, якщо вона розповсюджується на весь предмет дослідження, належить до нього загалом, а не до одного з його елементів;
- концепція або система концепцій, що становлять зміст загальної теорії, мають належати не стільки до явищ, скільки до сутності предмета дослідження, і пояснювати цю сутність;

¹ Белкин Р. С. Курс криминалистики: в 3-х т. Т. 1: Общая теория криминалистики. Москва: Юристъ, 1997. С. 41.

² Белкин Р. С., Винберг А. И. Криминалистика. Общетеоретические проблемы. Москва: Юрлит, 1973. 264 с.

³ Белкин Р. С. Указ. соч.

⁴ Горский Д. П. Научная теория и способы ее обобщения// *Вопросы философии*. 1966. № 8. С. 45, 46.

- загальна теорія, розкриваючи сутність предмета дослідження, повинна виявляти те, що робить цю сутність сталою, і закономірності відносин або зв'язків явищ, тобто закономірності тих процесів, дослідження яких є метою цієї галузі наукового пізнання;
- загальна теорія повинна базуватися на принципах теорії відображення, що має значення наукового світогляду і відображати «діалектику речі» як основу «діалектики ідеї», а не навпаки;
- загальна теорія повинна являти собою замкнуту понятійну систему, елементи якої тісно пов'язані й органічно переплітаються один з одним ¹.

Заслугою Р. С. Белкіна також слід вважати сформульовані ним функції, принципи, завдання загальної теорії криміналістики, а також розроблені на їх підставі закони розвитку науки криміналістики загалом. Особливо наукового значення набувають положення щодо розуміння окремих криміналістичних учень (теорій), їх структури, змісту, об'єкта (об'єктів), предмета та методів дослідження.

Отже, саме завдяки зусиллям Р. С. Белкіна загальну теорію науки криміналістики розглядають як систему основних ідей цієї галузі знань, що охоплює максимально повне відображення предмета цієї науки в його зв'язках і опосередкуваннях.

При цьому варто зазначити, що деякі науковці взагалі уникають вживати термін «загальна теорія криміналістики», вважаючи за краще говорити про «загальнотеоретичні або наукознавчі питання», «методологію криміналістики», «теоретичну та практичну криміналістику», які в сукупності дають певне уявлення про теоретичні й методологічні основи криміналістики, її методи та понятійний апарат, загальні теоретичні питання планування й організації розслідування та історичний розвиток криміналістики ². Так, у підручнику «Криміналістика» за редакцією В. Ю. Шепітька перший розділ має назву «Теоретичні засади криміналістики», хоча присвячений він загальній теорії криміналістики, яку в системі науки виокремлено як перший елемент ³.

Зазначене зайвий раз свідчить про те, що станом на сьогодні зарано стверджувати про остаточне розроблення концептуальних засад загальної теорії криміналістики. У цьому плані має рацію С. В. Лаврухін, коли констатує, що «концепцію загальної теорії криміналістики до цього часу ще не розбудовано, оскільки немає єдиного підходу до формування цієї теорії

¹ Белкин Р. С. Указ. соч. С. 17.

² Пантелеев И. Ф. Теоретические проблемы советской криминалистики: учеб. пособ. Москва: Изд-во ВЮЗИ, 1980. С. 21 ; Криминалистика: учебник/под ред. И. Ф. Герасимова, Л. Я. Драпкина. Москва: Высш. шк., 1994. С. 17 ; Криминалистика: учебник/под ред. Н. П. Яблокова. Москва: БЕК, 1995. С. 12—14.

³ Шепітько В. Ю., Журавель В. А., Коновалова В. О. та ін. Криміналістика: підручник: у 2 т. Т. 1/за ред. В. Ю. Шепітька. Харків: Право, 2019. С. 3—13.

(не визначено її еталонних ознак), явно недостатньо досліджені вузлові проблеми об'єктів, природи і предмета науки»¹.

З огляду на зазначене, наукова парадигма загальної теорії криміналістики потребує свого подальшого розроблення та вдосконалення. Спираючись на розуміння етимології слова «загальне»², а також на аналіз сучасних літературних джерел, можна дійти висновку, що ознаками загальної теорії криміналістики є такі:

- 1) загальна теорія — це система основних ідей науки криміналістики, форма наукового знання, що надає цілісне уявлення про закономірності існуючих зв'язків, які досліджує ця галузь знань;
- 2) загальна теорія — це окремий, самостійний розділ системи науки криміналістики, що становить теоретико-методологічну основу цієї науки, охоплює максимально повне відображення її предмета в його зв'язках і опосередкуваннях, це її концепції, категорії, поняття, методи;
- 3) загальна теорія — це сукупність теоретичних положень, що стосуються всіх аспектів (напрямів) пізнавальної діяльності та містять лише найсуттєвіші результати;
- 4) загальна теорія — це складне системне утворення, що містить учення (теорії) різного спрямування, ступеня узагальнення наукових положень і рівня їх розробленості;
- 5) фундаментальні положення, що становлять основу загальної теорії, потребують подальшого розроблення й удосконалення, оскільки сформованість загальної теорії відображає сучасний рівень розвитку самої науки криміналістики.

У концепції загальної теорії криміналістики найбільш дискусійним питанням є визначення її змісту та структури. Дійсно, попри досить одноманітне розуміння сутності загальної теорії криміналістики як теоретико-методологічної основи цієї галузі знань, що охоплює максимально повне відображення її предмета, категорій, понять, методів, прибічники цієї концепції висловлюють багато в чому протилежні судження щодо її змісту та структури, а також характеру внутрішніх наукових зв'язків між її елементами.

До того ж складність розглядуваної проблеми зумовлює потребу в повторному зверненні до її дослідження, перегляді вченими-криміналістами власних поглядів. Так, Р. С. Белкін, керуючись принципом об'єктивності, тобто відповідності структури загальної теорії науки структурі об'єкта, що пізнається, спочатку виокремлював такі основні елементи загальної теорії криміналістики:

¹ Лаврухин С. В. Система криминалистики//*Государство и право*. 1999. № 8. С. 31.

² Ожегов С. И. Словарь русского языка. Около 57000 слов. Изд. 12-е, стереотип./ под ред. д-ра филол. наук, проф. Н. Ю. Шведовой. Москва: Русский язык, 1978. С. 401.

- 1) вступ до загальної теорії криміналістики (наукознавча частина загальної теорії — предмет науки, її завдання, принципи, закони розвитку та місце в системі наукового знання);
- 2) окремі криміналістичні теорії (учення): учення про механізм злочину, теорія криміналістичної ідентифікації, теорія криміналістичної діагностики, криміналістичне вчення про ознаки, учення про закономірності виникнення інформації про злочин та його учасників, про закономірності роботи з доказами, про злочин, вчинення і приховування злочину тощо. При цьому, на думку автора, поряд з розвинутими криміналістичними теоріями, слід виокремлювати менш розроблені та практично ще тільки позначені;
- 3) учення про методи криміналістики — методологія криміналістики у вузькому розумінні цього поняття;
- 4) учення про мову криміналістики — система понять та визначень, які використовуються в криміналістиці;
- 5) криміналістична систематика — принципи розподілу криміналістичних знань за розділами науки (починаючи від системи криміналістики загалом, систем її розділів і завершуючи окремими криміналістичними системами та класифікаціями)¹.

Аналізуючи запропоновану структуру загальної теорії криміналістики, не можна не помітити, що в ній відбувається певне змішування різних за рівнем узагальнення теоретичних побудов, зокрема, учення про методи, про мову; криміналістична систематика має належати до теорій загальнонаукової спрямованості, тоді як учення про ознаки, теорія криміналістичної ідентифікації, теорія криміналістичної діагностики — до окремонаукових учень. Запропонована Р. С. Белкіним концепція не повною мірою відповідає критеріям розмежування загальної та окремих теорій як цілого і частини, на що автор, мабуть, теж звернув увагу, бо в наступних працях він зробив відповідні корективи. В останній, за часом видання, роботі «Курс криміналістики» Р. С. Белкін пропонує більш широкую структуру загальної теорії криміналістики, елементами якої вважає положення:

- 1) у яких формується уявлення про предмет криміналістики, її завдання, цілі та місце в системі наукового знання, поняття і зміст її загальної теорії (перший розділ — вступ до загальної теорії криміналістики);
- 2) які відбивають об'єктивні закономірності механізму злочину в аспекті криміналістики;
- 3) які відображають об'єктивні закономірності виникнення інформації про злочин і злочинця, закономірності збирання, оцінки та використання доказів та є базою для розроблення криміналістичних засобів, методів і рекомендацій щодо використання доказів у практиці боротьби

¹ Криминалистика: учебник в 3 т. Т. 1: История, общая и частные теории/под ред. Р. С. Белкина, В. Г. Коломацкого, И. М. Лузгина. Москва: Акад. МВД РФ, 1995. С. 39—41.

зі злочинністю, які зведено в чотири розділи криміналістичного вчення про закономірності:

- а) виникнення інформації про злочин і злочинця;
- б) збирання доказів;
- в) дослідження доказів;
- г) оцінки та використання доказів.

Далі, за концепцією Р. С. Белкіна, слідує система окремих криміналістичних учень: про навички; про спосіб вчинення і приховування злочинів; про механізм слідоутворення; про ознаки; про фіксування доказової інформації; про криміналістичну реєстрацію; про розшук; про версії та планування розслідування; про загальні принципи методики криміналістичних експертних досліджень; про причиновість; про ідентифікацію; про прогнозування та ін. Компоновка структури завершується вченнями про методи і мову, а також про криміналістичну систематику, які складають три самостійних розділи¹.

Зазначена архітектоніка загальної теорії криміналістики, безумовно, становила собою певний крок уперед і відрізнялася від конструкцій, що пропонувалися, як за формою, так і за змістом. Проте, й вона не позбавлена відомих недоліків. *По-перше*, прагнучи не припуститися попередніх помилок, Р. С. Белкін виводить із системи окремих криміналістичних теорій учення про механізм злочину, хоча називає останнє положеннями, «які відбивають об'єктивні закономірності в механізмі злочину в аспекті криміналістики», що, на нашу думку, навряд чи можна визначити більш вдало. Такий підхід, як убачається, суперечить науковій ієрархії теоретичних конструкцій (побудов): ідеї — положення — учення², тобто вчення за станом розробляння наукової проблеми, ступенем узагальнення теоретико-емпіричного матеріалу, обсягом відображуваних знань, роллю в процесі теоретичного пізнання посідають більш високий щабель порівняно з положеннями, а тому не можуть належати до складу останніх, що є алогічним. До того ж сам Р. С. Белкін констатує, що наукове положення є або елементом розвинутої теорії (учення), або її відправним засновком³. Крім того, вживання терміна «положення» замість «учення» стосовно сформованих у науці уявлень про об'єктно-предметну сферу криміналістики не відповідає сучасному рівню напрацювань із цієї проблематики. На наше переконання, доцільніше вживати термін «криміналістичне вчення», розкриваючи сутність об'єкта, предмета, мови, методів цієї науки. *По-друге*, з ґносеологічної та етимологічної позиції взагалі вживати словосполучення «учення про закономірності» не зовсім правильно, оскільки вчення (теорія) і є системою знань про певну групу закономірностей об'єктивної дійсності.

¹ Белкин Р. С. Указ. соч. С. 56—60.

² Сичивица О. М. Методы и формы научного познания. Москва: Высш. шк., 1972. С. 74.

³ Белкин Р. С. Указ. соч. С. 60.

У зв'язку з цим доцільніше говорити про «криміналістичну теорію злочину», «криміналістичну теорію пізнання злочину», предметом дослідження яких і виступатимуть закономірності виникнення інформації про злочин і злочинця, а також закономірності збирання, дослідження, оцінки та використання доказів. Результати пізнання названих закономірностей є базою як для формування і вдосконалення інших окремих теорій певної спрямованості, наприклад, учень про версії і планування, фіксування доказової інформації, слідчі ситуації та ін., так і для розроблення криміналістичних засобів, прийомів і рекомендацій з метою оптимізації процесу виявлення та розслідування конкретного злочину. *По-третє*, не зовсім зрозуміло, про які три самостійні розділи йдеться стосовно вчень про методи, мову та криміналістичну систематику і де ці розділи розташовано в системі криміналістики.

Достатньо близькими до позиції Р. С. Белкіна можна визнати висловлювання М. В. Салтевського щодо цієї проблематики, який найбільш важливи-ми у криміналістиці вченнями називає:

- 1) учення про закономірності: а) механізму вчинення злочину; б) виникнення інформації та її джерел про злочин і його учасників; в) збирання і використання криміналістичної інформації в доказуванні;
- 2) окремі криміналістичні теорії (учення): про навички; про ознаки та властивості; про спосіб вчинення злочину; про версії та планування (версірування); про механізм слідотворення; про систематизацію та реєстрацію криміналістичних джерел інформації; про збирання, зберігання, оброблення й автоматизоване використання інформації; про ідентифікацію та групування.

Перелік окремих криміналістичних теорій (учень), підкреслює автор, змінюється з розвитком науки криміналістики — залежно від потреб практики боротьби зі злочинністю. Тому наведений перелік є приблизним ¹.

З. І. Кірсанов запропонував своєрідну структуру загальної теорії криміналістики, у якій окремі криміналістичні теорії диференціюються на два рівні: які є елементами загальної теорії та які вивчаються в різних розділах криміналістики. Першими він вважає вчення про механізм злочину та його відображення; учення про організацію діяльності щодо виявлення, попередження і розкриття злочинів і вчення про загальні методи криміналістики ².

А. В. Іщенко взагалі поділяв теорії на фундаментальні (загальні) та прикладні. Якщо теоретичні побудови, констатує він, впливають на розвиток усієї науки, використовуються в усіх її складових (техніці, тактиці, методиці), то їх можна розглядати як фундаментальні. У разі, якщо результати

¹ Салтевский М. В. Криминалистика. В современном изложении юристов: учеб. и практ. пособ. Харьков: Рубикон, 1997. С. 22.

² Кирсанов З. И. Система общей теории криминалистики. Москва: Акад. МВД РФ, 1992. С. 8-10.

дослідження спрямовані на розв'язання обмеженого кола питань, локального завдання, то їх слід розглядати як прикладні. Фундаментальними теоріями є: загальна теорія криміналістики; теорія розвитку криміналістичної науки; учення про принципи криміналістики; учення про методи; учення про предмет; учення про мову; криміналістична теорія причинності; криміналістична теорія про механізм слідоутворення; криміналістична теорія про ознаку; криміналістична теорія організації роботи з доказами; теорія криміналістичної кібернетики та ін.¹

О. Ю. Головін дійшов висновку про те, що найбільш прийнятною структурою загальної теорії криміналістики є така: наукознавчі основи криміналістики; методологічні основи криміналістики; система окремих криміналістичних теорій (учень)².

О. О. Ексархопуло в структурі загальної теорії криміналістики виокремлює три розділи: теоретичні основи криміналістичної науки, криміналістичні теорії злочину, криміналістичні теорії пізнання події злочину в процесі його розкриття, розслідування та попередження³.

В. С. Митричев пропонував у теорії криміналістики виокремлювати дві групи вчень: загальні вчення, тобто такі, які є теоретичним фундаментом науки загалом або її окремих розділів, та окремі вчення, які складають науковий базис існуючих напрямів криміналістичної діяльності⁴.

В. О. Образцов в теорії криміналістики розрізняє дві складові: загальну частину (загальну теорію) і особливу частину (сукупність окремих учень і теорій). На його думку, загальна теорія криміналістики розв'язує завдання щодо надання уявлення про основні положення й ознаки пошуково-пізнавальної діяльності в кримінальному процесі та її закономірності⁵. За конструкцією О. О. Ейсмана, загальна теорія криміналістики являє собою вчення про методи розкриття злочинів і доказування⁶.

О. М. Коршунова і К. Б. Серова вважають, що в структурі загальної теорії криміналістики доцільно виокремлювати три підрозділи: 1) наукознавчі

¹ Іщенко А. В. Методологічні та організаційні проблеми розвитку криміналістичних наукових досліджень: автореф. ... дис. д-ра юрид. наук: спец. 12.00.09. Київ: Акад. внут. справ України, 1996. С. 15.

² Головін А. Ю. Указ. соч. С. 77.

³ Ексархопуло А. А. Криминалистическая теория: формирование и перспективы развития в условиях НТР: автореф. дис. ... д-ра юр. наук: спец. 12.00.09. Санкт-Петербург: СПбГУ, 1993. С. 20 ; Криминалистика: учебник/под ред. Т. А. Седовой, А. А. Ексархопуло. Санкт-Петербург: Изд-во ЛГУ, 1995. С. 18.

⁴ Митричев В. С. Теория советской криминалистики (дискуссионная постановка вопроса о так называемых криминалистических учениях): реф. науч. сообщ. на X Криминалистических чтениях. Москва: ВНИИСЭ, 1976. С. 8—20.

⁵ Образцов В. А. Криминалистика: цикл лекций. Москва: Юрикон, 1994. С. 22 ; Его же. Криминалистика. Курс лекций. Москва: Право и Закон, 1996. С. 11.

⁶ Селиванов Н. А., Танасевич В. Г., Эйсман А. А., Якубович Н. А. Советская криминалистика. Теоретические проблемы. Москва: Юрлит, 1978. С. 27.

основи; 2) криміналістичну теорію злочину, яка базується на достатньо добре розроблених окремих криміналістичних ученнях, спрямованих на пізнання складових події злочину як об'єктивної реальності: учення про спосіб злочину, про криміналістичну віктимологію, про криміналістичну класифікацію злочинів, про злочинця, про місце і час вчинення злочину, про мотиви і цілі злочинної поведінки та ін. При цьому, оскільки криміналістика ставить перед собою завдання вивчити закономірності події злочину як єдиного цілого, то її слід розробляти як єдину теорію злочину, що містить усі окремі криміналістичні вчення про складові елементи події злочину у їх взаємозв'язку. В іншому разі не буде досягнуто мети вивчення закономірностей події злочину як єдиного цілого; 3) криміналістичну теорію пізнання злочину, основу якої становлять такі окремі криміналістичні вчення, як теорія криміналістичної ідентифікації, учення про версії, про організацію та планування розслідування, про взаємодію, та ін.¹

На думку В. Г. Лукашевича, посилення інтеграційних процесів у науці призводить до формування в межах криміналістики окремих інтеграційних теорій на кшталт «теорії прийняття криміналістичного рішення», «теорії кримінальної (злочинної) та криміналістичної діяльності», «теорії виникнення інформації про злочин та його учасників», «криміналістичної теорії спілкування» та ін.²

І. М. Лузгін запропонував власну класифікацію теоретичних конструкцій (узагальнень) у криміналістиці, поділивши їх за такими критеріями: 1) залежно від рівня знань і стану розроблення питання (теорії, учення, наукові положення й окремі ідеї); 2) щодо структури науки (теоретичні узагальнення загальних питань науки і теоретичні узагальнення з методики викладання криміналістики); 3) щодо стикових питань у криміналістиці (методологічні проблеми криміналістики, проблемні питання використання в криміналістиці даних психології, логіки тощо)³. Погоджуючись із окремими зауваженнями, які лунали на адресу І. М. Лузгіна щодо запропонованої ним концепції і, передусім, щодо наявності розбіжностей у розумінні понять «теорія» і «учення», які вживають у наукових криміналістичних дослідженнях⁴, утім вважаємо, що заслугою І. М. Лузгіна слід визнати його

¹ Аммосов С. Н. и др. Курс криминалистики: в 3 т. Т. 1: Общетеоретические вопросы. Криминалистическая техника. Криминалистическая тактика/под ред. О. Н. Коршуновой и А. А. Степанова. Санкт-Петербург: Юр. центр «Пресс», 2004. С. 39, 40.

² Лукашевич В. Г. Интеграция современного научного знания и тенденции построения частных криминалистических теорий//*Теоретические и практические проблемы обеспечения раскрытия и расследования преступлений криминалистическими методами и средствами*: сб. науч. тр. Киев, 1992. С. 6—17.

³ Лузгин И. М. Расследование как процесс познания: учеб. пособ. Москва: Изд-во ВШ МВД СССР, 1969. С. 65, 66.

⁴ Белкин Р. С. Указ. соч. С. 61, 62.

намагання показати наявність ієрархії наукових конструкцій у криміналістиці, наявності між ними ознак субординації та підпорядкування.

Наведені позиції, безумовно, далеко не всі з-поміж тих, які висловлено в криміналістичній літературі щодо структури загальної теорії криміналістики, свідчать про те, що ця проблема залишається однією з найбільш дискусійних наукознавчих проблем. У зв'язку з цим вважаємо за доцільне висловити окремі судження, які необхідно враховувати, систематизуючи криміналістичні знання. *По-перше*, загальну теорію криміналістики можна розглядати як систему різного рівня узагальнення та спрямованості окремих криміналістичних учень, які в сукупності утворюють теоретико-методологічну базу цієї науки. *По-друге*, диференціація теоретичних побудов на загальні й окремі зумовлена передусім ступенем загальності відображуваних ними елементів об'єкта пізнання, яким виступає або сама криміналістична наука, або подія злочину, або діяльність із розслідування злочинів. *По-третє*, теорія тільки тоді може претендувати на значення загальної, якщо вона поширюється на весь предмет науки, відображує його загалом, а не один з його елементів. Тоді як окремі криміналістичні вчення досліджують тільки певне коло закономірностей об'єктивної дійсності з-поміж тих, які вивчає криміналістика загалом. Генетично вони можуть передувати загальній, а можуть, навпаки, породжуватися останньою ¹. Як зазначає О. О. Ексархопуло, у кожній окремій криміналістичній теорії (ученні) розкрито закономірні зв'язки не всіх «абстрактних» об'єктів ідеалізованої моделі, а лише деяких із них, що, власне, і дозволяє говорити про їх різноманітність. У системі ж криміналістичних теорій відображено предмет криміналістики загалом — і тим більш адекватно, чим більше розвинута ця система ². *По-четверте*, сама загальна теорія як розділ криміналістичної науки являє собою системне утворення, що містить як учення (теорії) загальнонаукового рівня, так і вчення (теорії) окремого наукового рівня. Аналіз характеру й особливостей існуючих інтертеоретичних зв'язків дає змогу дійти висновку про те, що між теоріями загальнонаукового рівня виявляється здебільшого взаємозв'язок по горизонталі, тоді як для системи окремих наукових теорій (учень) більш специфічним є вертикальний взаємозв'язок: теорія криміналістичної ідентифікації — теорія трасологічної ідентифікації — теорія дактилоскопічної ідентифікації. При цьому підпорядкованість цілого і частин, існуючи між предметом загальної теорії криміналістики й окремими криміналістичними теоріями, і є тим критерієм, який дає змогу вважати конкретну теоретичну побудову складовою теорії певного рівня.

З огляду на зазначене, вважаємо за доцільне в структурі загальної теорії криміналістики виокремлювати три рівні окремих учень: 1) криміналістич-

¹ Белкин Р. С. Курс криминалистики: в 3 т. Т. 2: Частные криминалистические теории. Москва: Юрист, 1997. С. 19.

² Эксархопуло А. А. Указ соч. С. 12.

ні вчення (теорії) наукознавчого спрямування, що охоплюють наукознавчі проблеми про об'єкт, предмет, методи, сферу дослідження, систему, природу, понятійний апарат і категорії криміналістики (мову криміналістики), її міжнаукові зв'язки і місце в системі наукових знань, історію розвитку та сучасний стан; 2) криміналістичні вчення (теорії) загальнонаукового рівня, які охоплюють закономірності, що розповсюджуються на весь предмет дослідження, належать до нього загалом; 3) криміналістичні вчення (теорії) окремонаукового рівня, які стосуються дослідження закономірностей, що належать до окремих складових предмета криміналістики, розкривають його сутність і специфіку.

Водночас змістовному наповненню запропонованих блоків структури загальної теорії криміналістики суттєво перешкоджають досить різноманітні, часом вельми суперечливі погляди науковців щодо розуміння сутності елементів зазначеної архітекτονіки — і передусім об'єкта, предмета, методів, системи та природи цієї галузі знань. Зокрема, відсутність сталої точки зору на предмет криміналістики, єдиної наукової концепції щодо цієї проблеми не сприяють формуванню її загальної теорії. Гальмівним чинником формування загальної теорії криміналістики слід визнати й відсутність єдиного підходу до розроблення її системи, погляди на яку неодноразово змінювалися під впливом різноманітних об'єктивних і суб'єктивних чинників. Негативно позначаються на розв'язанні зазначених питань також неоднозначні підходи до формування й реалізації окремих криміналістичних учень (теорій), формулювання критеріїв та умов, за яких відбувається трансформація певних теоретичних побудов в окремі криміналістичні вчення.

Висновки. Загальна теорія криміналістики як система основних ідей цієї галузі знань, що охоплює максимально повне відображення предмета науки, її концепцій, категорій, понять, методів у певних зв'язках і опосередкуваннях, постійно розвивається. Фундаментальні положення, що становлять основу загальної теорії, оновлюються та вдосконалюються. Сформованість загальної теорії відображає сучасний рівень розвитку самої науки криміналістики.

Складовою загальної теорії криміналістики, її стрижнем є окремі криміналістичні вчення (теорії), які передують їй або, навпаки, породжуються нею і досліджують тільки певне коло закономірностей об'єктивної дійсності з-поміж тих, які вивчає криміналістика загалом. Система окремих криміналістичних учень (теорій) загалом становить зміст загальної теорії криміналістики. Кожне окреме криміналістичне вчення (теорія) повинно мати власний об'єкт, предмет та методи дослідження, розкривати зміст і характер відносин з іншими вченнями (теоріями), визначати мету, завдання, функції та місце в системі криміналістики, формуватися на певній науковій гіпотезі, мати необхідне емпіричне підґрунтя, а також відповідний ступінь консолідації, що зумовлює можливість виокремлення певних

закономірностей, які доповнюють, уточнюють предмет науки криміналістики загалом. Лише за умов дотримання цих вимог певні теоретичні конструкції набуватимуть статусу окремого криміналістичного вчення (теорії).

У структурі загальної теорії криміналістики доцільно виокремлювати три рівні окремих учень: 1) криміналістичні вчення (теорії) наукознавчого спрямування, що охоплюють наукознавчі проблеми про об'єкт, предмет, методи, сферу дослідження, систему, природу, понятійний апарат і категорії криміналістики (мову криміналістики), її міжнаукові зв'язки та місце в системі наукових знань, історію розвитку й сучасний стан; 2) криміналістичні вчення (теорії) загальнонаукового рівня, які охоплюють закономірності, що розповсюджуються на весь предмет дослідження, належать до нього загалом; 3) криміналістичні вчення (теорії) окремонаукового рівня, які стосуються дослідження закономірностей, що належать до окремих складових предмета криміналістики, розкривають його сутність і специфіку.

Розв'язання цих та інших проблем є необхідною умовою успішного розроблення концептуальних підходів до формування загальної теорії криміналістики як системи засадничих положень здійснення наукового пошуку в цій царині знань.

Reference

- Belkin, R. C. (1987). *Kriminalistika: problemy, tendentsii, perspektivy*. Obshchaia i chastnye teorii. Moscow: Iurid. lit. [in Russian].
- Belkin, R. C. (1997). *Kurs kriminalistiki*: v 3 t. T. 1: Obshchaia teoriia kriminalistiki. Moscow: Iurist [in Russian].
- Belkin, R. C. (1997). *Kurs kriminalistiki*: v 3 t. T.2: Chastnye kriminalisticheskie teorii. Moscow: Iurist [in Russian].
- Belkin, R. C., Vinberg, A. I. (1973). *Kriminalistika*. Obshcheteoreticheskie problemy. Moscow: Iurid. lit [in Russian].
- Eisman, A. A. (1978). Predmet kriminalistiki. *Sov. kriminalistika*. Teoreticheskie problemy. Moscow: Iurid. lit. [in Russian].
- Eksarkhopulo, A. A. (1993). *Kriminalisticheskaiia teoriia: formirovanie i perspektivy razvitiia v usloviakh NTR*: (Abstract of the dissertation d-ra iurid. nauk: spets. 12.00.09). Sant-Peterburg. gos. un-t. Sankt-Peterburg [in Russian].
- Golovin, A. Iu. (2002). *Kriminalisticheskaiia sistematika*. Moscow: LeksEst [in Russian].
- Gorskii, D. P. (1966). Nauchnaia teoriia i sposoby ee obobshcheniia. *Voprosy filosofii*. № 8 [in Russian].
- Honcharenko, V. H. (2003). Metodolohichni problemy vchennia pro predmet kryminalistyky. *Aktualni problemy kryminalistyky: materialy mizhnar. nauk.-prkt. konf. (Kharkiv, 25—26 veres. 2003 r.)*. Kharkiv, Hryf [in Ukrainian].
- Iablokov, N. P., Golovin, A. Iu. (2005). *Kriminalistika: priroda i sistema*. Moscow: Iurist [in Russian].
- Ishchenko, A. V. (1996). *Metodolohichni ta orhanizatsiini problemy rozvytku kryminalistychnykh naukovykh doslidzhen*. (Abstract of the dissertation doctora yuryd. nauk: spets. 12.00.09.) Akad. vnut. sprav Ukrainy. Kyiv [in Ukrainian].
- Kirsanov, Z. I. (1992). *Sistema obshchei teorii kriminalistiki*. Moscow: Akad. MVD RF [in Russian].

- Kriminalistika: uchebnik v 3 t.* (1995) T.1: Istorii, obshchaia i chastnye teorii (eds. by R. S. Belkina, V. G. Kolomatskogo, I. M. Luzgina). Moscow: Akad. MVD RF [in Russian].
- Kriminalistika: uchebnik* (1994). (eds. by I. F. Gerasimova, L. Ia. Drapkina). Moscow: Vyssh. shk. [in Russian].
- Kriminalistika: uchebnik* (1995). (ed. by N. P. Iablokova). Moscow: BEK [in Russian].
- Kriminalistika: uchebnik* (1995). (eds. by T. A. Sedovoi, A. A. Eksarkhopulo). Sant-Peterburg: Izd-vo LGU [in Russian].
- Kriminalistika: pidruch.: u 2 t.* T. 1. (2019). (ed. by V. Iu. Shepitka). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
- Kurs kriminalistiki: v 3 t.* T. 1. (2004) Obshcheteoreticheskie problemy. Kriminalisticheskaiia tekhnika. Kriminalisticheskaiia taktika (eds. by O. N. Korshunovoi i A. A. Stepanova). Sankt-Peterburg: Izd-vo «Iuridicheskii tsentr «Press» [in Russian].
- Lavrukhin, S. V. (1999). Sistema kriminalistiki. *Gosudarstvo i pravo*. 1999. № 8. [in Russian].
- Lukashevich, V. G. (1992). Integratsiia sovremennogo nauchnogo znaniia i tendentsii postroeniia chastnykh kriminalisticheskikh teorii. *Teoreticheskie i prakticheskie problemy obespecheniia raskrytiia i rassledovaniia prestuplenii kriminalisticheskimi metodami i sredstvami*: sb. nauch. tr. Kiev [in Russian].
- Luzgin, I. M. (1969). *Rassledovanie kak protsess poznaniia*: uchebnoe posobie. Moscow: Izd-vo VSh MVD SSSR [in Russian].
- Matusovskii, G. A. (1980). *Kriminalistika v sisteme iuridicheskikh nauk i ee mezhnauchnye svyazi*. Avtoref. dis. d-ra iur. nauk. Moscow [in Russian].
- Mitrichev, S. P. (1956). K voprosu o nauchnykh osnovakh sovetskoi kriminalistiki. *Sov. kriminalistika na sluzhbe sledstviia*. Moscow. Vyp. 7 [in Russian].
- Mitrichev, V. S. (1976). *Teoriia sovetskoi kriminalistiki (diskussionnaia postanovka voprosa o tak nazyvaemykh kriminalisticheskikh ucheniakh)*. Referat nauchnogo soobshcheniia na X kriminalisticheskikh chteniakh. Moscow: VNIIE [in Russian].
- Obraztcov, V. A. (1994). *Kriminalistika: tsikl lektcii*. Moscow: Iurikon [in Russian].
- Obraztcov, V. A. (1996). *Kriminalistika. Kurs lektcii*. Moscow: Pravo i Zakon [in Russian].
- Ozhegov, S. I. (1978). *Slovar russkogo iazyka*. Okolo 57000 slov. Izd. 12-e, stereotip. (ed. by d-ra filolog. nauk, prof. N. Iu. Shvedovoi). Moscow, «Russkii iazyk» [in Russian].
- Panteleev, I. F. (1980). *Teoreticheskie problemy sovetskoi kriminalistiki*: uchebnoe posobie. Moscow: Izd-vo VluZI [in Russian].
- Potapov, S. M. (1946). *Vvedenie v kriminalistiku*. Moscow [in Russian].
- Saltevskaia, M. V. (1997). *Kriminalistika. V sovremennom izlozhenii iuristov*: uchebnoe i prakticheskoe posobie. Kharkiv: Rubikon [in Russian].
- Saltevskaia, M. V. (1999). *Kriminalistika: pidruch.: u 2 ch.* Ch. 1. Kharkiv: Osnova: Firma «Konsum» [in Ukrainian].
- Saltevskaia, M. V. (2005). *Kriminalistika (u suchasnomu vyhladi)*: pidruch. Kyiv: Kondor [in Ukrainian].
- Shaver, B. M. (1938). Predmet i metod sovetskoi kriminalistiki. *Sotsialisticheskaiia zakonnost*. [in Russian].
- Sichivitsa, O. M. (1972). *Metody i formy nauchnogo poznaniia*. Moscow: Vysshiaia shkola [in Russian].

Sovetskaia kriminalistika. (1978). Teoreticheskie problemy (eds. By Selivanov N. A., Tanasevich V. G., Eisman A. A., Iakubovich N. A.). Moscow: Iurid. lit. [in Russian].

Vinberg, A. I. (1947). *Problemy kriminalistiki*. Materialy nauchnogo soveshchaniia po kriminalistike pri Vsesoiuznom institute iuridicheskikh nauk. Moscow [in Russian].

В. А. Журавель

ОБЩАЯ ТЕОРИЯ КРИМИНАЛИСТИКИ: ПОДХОДЫ К ФОРМИРОВАНИЮ И ПОНИМАНИЮ

Рассмотрен генезис и современное состояние научных подходов к формированию и пониманию общей теории криминалистики. Отмечено, что общая теория криминалистики в своём развитии прошла сложный и длительный путь, где можно выделить такие этапы: 1) накопление необходимого научного потенциала науки криминалистики; 2) появление научных взглядов относительно необходимости создания общей теории криминалистики; 3) становление и развитие научных представлений об общей теории криминалистики, её структуре, функциях, месте в системе криминалистической науки.

Подчёркнуто, что общая теория криминалистики как система основных идей этой отрасли знаний, охватывающая максимально полное отображение предмета науки, её концепций, категорий, понятий, методов в определённых связях, постоянно развивается. Фундаментальные положения, составляющие основу общей теории, обновляются и совершенствуются. Степень формирования общей теории отражает современный уровень развития самой науки криминалистики.

Составной частью общей теории криминалистики, её стержнем выступают криминалистические учения (теории), которые предшествуют ей либо, наоборот, порождены ею, и исследуют только определённый круг закономерностей объективной действительности, изучаемых криминалистикой в целом. Общую теорию криминалистики можно рассматривать как систему разного уровня обобщения и направленности криминалистических учений, составляющих в совокупности теоретико-методологическую базу этой науки. Система криминалистических учений (теорий) и составляет содержание общей теории криминалистики.

Учитывая результаты проведённого анализа научных подходов, предложено в структуре общей теории выделять три уровня учений: 1) криминалистические учения (теории) науковедческого направления, охватывающие науковедческие проблемы об объекте, предмете, методах, сфере исследования, системе, природе, понятийном аппарате и категориях криминалистики (языке криминалистики), её межнаучных связях и месте в системе научных знаний, истории развития и современном состоянии; 2) криминалистические учения (теории) общенаучного уровня, охватывающие закономерности, распространяющиеся на весь предмет исследо-

вания, входящие в него в целом; 3) криминалистические учения (теории) частного научного уровня, касающиеся исследования закономерностей, относящихся к отдельным сторонам предмета криминалистики, раскрывающих его сущность и специфику. Дифференциация криминалистических учений (теорий) на различные уровни обусловлена прежде всего степенью общности отражаемых ими элементов объекта познания, которым выступает либо сама наука криминалистика, либо событие преступления, либо деятельность по расследованию преступления.

Ключевые слова: общая теория криминалистики, понятие и признаки общей теории криминалистики, структура и содержание общей теории криминалистики, частные криминалистические учения (теории).

V. Zhuravel

GENERAL THEORY OF CRIMINALISTICS: APPROACHES TO DEVELOPMENT AND UNDERSTANDING

The genesis and current state of scientific approaches to the formation and understanding of criminalistics general theory are outlined. It is noted that the general theory of criminalistics in its development has taken a hard and long way, where we can distinguish the following stages: 1) accumulation of the needed scientific potential in criminalistics; 2) emergence of scientific views as to the need to create a criminalistics general theory; 3) formation and development of scientific ideas on the general theory of criminalistics, its structure, functions, place in the system of criminalistics.

It is emphasized that the general theory of criminalistics, as a system of basic ideas of this branch of knowledge, covering the most complete reflection of the matter of science, its concepts, categories, definitions, methods in certain connections, is constantly developing. The fundamental provisions, which make up the basis of the general theory are being updated and improved. The degree of the general theory formation reflects the current level of the development of criminalistics science itself.

An integral part of the criminalistics general theory, its core are criminalistics doctrines (theories) that precede it or, conversely, are caused by it, and study only a certain range of objective reality patterns which are studied by criminalistics in general. The general theory of criminalistics could be considered as a system of different levels of generalization and direction of criminalistics' doctrines, which collectively constitute the theoretical-methodological basis of that science. The system of criminalistics' doctrines (theories) constitutes the content of the criminalistics general theory.

Taking into account the results of the conducted analysis on scientific approaches, it is suggested to distinguish three levels of doctrines in the structure of general theory: 1) criminalistics' teachings (theories) of scientific-study nature, covering scientific-study issues on an object, subject, methods, area of research, system, nature, conceptual apparatus and categories of criminalistics (the criminalistics language), its inter-scientific relations and place in the

system of scientific knowledge, history of development and current state; 2) criminalistics teachings (theories) of general scientific nature, which embrace studying the patterns which apply to the entire subject under study, included in it as a whole; 3) criminalistics teachings (theories) of the specific scientific nature, concerning the study of patterns relating to certain aspects of the criminalistics subject, revealing its essence and specificity. The differentiation of criminalistics teachings (theories) into different levels is conditioned primarily by the degree of community of the reflected by them elements of the cognition object, which is introduced by criminalistics itself, or the event of a crime, or crime investigation activities.

Keywords: general theory of criminalistics, definitions and features of criminalistics general theory, structure and content of criminalistics general theory, individual criminalistics' teachings (theories).

Надійшла до редколегії 30.06.2020

Журавель В. А. Загальна теорія криміналістики: підходи до формування та розуміння//*Теорія та практика судової експертизи і криміналістики: зб. наук. пр./редкол.: О. М. Ключев, В. Ю. Шепітько та ін. Харків: Право, 2020. Вип. 21. С. 7—24. DOI: https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020_01.*